

הגהות שבגליונות מסכת מגילה, בדפוס פיזור, מספריית הבודליאנה

מסכת מגילה של התלמוד בבלי נדפסה לראשונה על ידי "בני שונצינו המחוקקים והמגיה יגיה אורו והוא הרב ר' ישראל אשכנזי צבי אשר כלה קוצים מן הכרם...".¹ הטופס היחיד שקיומו נודע לנו מונה באוסף הבודליאנה באוקספורד וסימנו: Opp. add. 4° II 294(2).² באותו עותק ישנם גליונות בכת"י, כתובים בכתב-רש"י אשכנזי ברור,³ ובהם הגהות לטקסט המודפס, מתיקות (בדרך כלל ע"י עיגול מעל לאות או התיבה),⁴ ותוספות בין השורות או בגליונות. גליונות הספר התיצונים נגזרו מאז כתיבת ההגהות, והגליונות הפנימיים חוזקו ע"י הדבקת סרט-נייר, ולכן

1 מתוך השער. מקובל בספרות הביבליוגרפית ששתי הוצאות של המסכת קדמו לדפוס בומברג: זו של 1485 בערך, שהודפסה בשונצינו, וזו של 1511 בפיזור. נראה לי שהראשון שרשם את שתי ההוצאות יחד היה א. מ. הברמן, "המדפיסים בני שונצינו", רינת, תרצ"ג, עמ' 21 ועמ' 45 (ועכשיו, בתוך: "פרקים בתולדות המדפיסים העבריים", ירושלים, תשל"ח, עמ' 28, עמ' 61). הברמן גם הוסיף את דפוס שונצינו בתוך מהדורתו של "מאמר על הדפסת התלמוד" לרנ"ג רבינוביץ, ירושלים, תשי"ב, עמ' ט"ז, עם הציון "ולא ראיתי", ורק מי שטורח ובודק את הנוסח המקורי של "מאמר על הדפסת התלמוד" יכול להיווכח שאין הדברים של רבינוביץ עצמו. על פי קביעת הברמן נרשמו שתי ההדפסות ע"י ביבליוגראפים אחרים: ר' מ"מ כשר, "הוצאה חדשה של תלמוד בבלי" (תלפיות, ג'), עמ' 489; וכן בערכים "Incunabula" ב-JE וב-EJ, והשו' ח"ד פרידברג, "הדפוס העברי במדינות איטליה וכו'", אנטוורפן תרצ"ד, עמ' 24, 45, בניגוד למהדורת תל-אביב, תשט"ז, עמ' 34, 55 וכו'. לאמתו של דבר, נראה שכל הרישומים של המהדורה הקדומה הנ"ל מסתמכים על התיאור שבספרו של פרוקטור: P. Proctor, An Index to the Early Printed Books in the British Museum... with Notes of Those in the Bodleian Library, vol. I, London, 1898, מס' 7296, המתאר את הטופס שבבודליאנה (C. 1485), וברור שפרוקטור עוסק באותו טופס ממש שאותו ייחס שטיינשניידר (עמ' 2785, מס' 7482) לפיזור 1511, דהיינו II 294 4° Opp. Add. (וכן העיר אחד הספרנים בגליון העותק של ספרו של פרוקטור שמונה בבודליאנה). זאת אומרת, טופס יחיד ובודד שימש יסוד לרישום ביבליוגרפי של שתי הוצאות נפרדות כביכול, והביבליוגראפים העתיקים איש מפי איש עד שהדבר התקבל כעובדה מוסמכת בקטלוגים (הש' באוצר של מרקס-פריימן ובמפתחות שם). מכל מקום, לפי מה שידוע לנו אודות המגיה, יש כנראה לקבל את קביעת הברמן שהתאריך רע"א הוא הנכון.

2 הספר נכרך עם מס' ביצה דפוס בני שונצינו. לא הצלחתי לגלות טופס שני של מהדורה זו. א"נ אדלר במאמרו "Talmud Printing Before Bomberg", בתוך ספר היובל לדוד סימנסון "ניר דוד", קופנהאגן, 1923, רשם את הספר בין אלה הנמצאים ברשותו, ואם הידיעה מדויקת (דבר שאינו בטוח כלל) אינני יודע לאן התגלגל. לא הצלחתי לאתר אותו בספריית ביה"מ לרבנים בני-יורק (ואני מודה לרב טוביאס שעזר לי בחיפוש).

3 ובמקרים בודדים בכתב מרובע, ולא ברור לי שאין זה אותו כותב; עי' ו א שו' 40. ולעתים ע"י ציור מרובע מסביב לחיבה.

במקרים רבים אי אפשר לקרוא אלא חלק מן ההגהות. מכל מקום, ע"י השוואה עם עדי-נוסח אחרים אפשר, ללא קושי, לשחזר כמעט את כל ההגהות, ואפילו במקום שלא נשארה בגליון אות אחת, כי אם הציון שאכן נרשם משהו.⁵
תוך כדי עיסוקי בטופס זה התברר לי שבעל ההערות השתמש בכת"י, ולכן יש להגהות ערך לחקר נוסח המסכת. בעמודים הבאים נבקש לעמוד על אופי המקור שעל פיו הגיה המגיה תאמוני את הדפוס. לשם כך נשווה את ההגהות עם שאר עדי-הנוסח של בבלי מגילה. נציג כאן, בקווים כלליים, את הנוסחים העיקריים של המסכת שהשתמשו בהם לשם תהשוואה עם ההגהות הג"ל:

א. מסורות מזרחיות-ספרדיות

- ת — כ"י קולומביה, תימני, נכתב 1546.⁶
ט — ב"י גיטינגן 13, ספרדי, בערך מהמאה ה-13. כ"י ט מקורב מאד ל-ת, ושניהם קרובים ביותר לנוסחאות ה"ח.⁷
ב — מינכן 140.⁸
א — כ"י אוקספורד בודלי 366.⁹ הגליונות של ב (ברישוב שלנו: ב*) שווים בדרך כלל לנוסח א.
ג — כ"י ניר-יוק JTS ENA 84, מזרחי, נכתב 1485.
ע — עין יעקב; ה — הגדות התלמוד כ"י פרמא; הו — הגדות התלמוד דפ' קושטא;
ף — כ"י פרמא 427, כמעט שווה לנוסח ע.
ע, ה, הו, ף כולם קרובים ביותר ל-א ו-ב*.
ו — כ"י ורשה, ספרדי, כולל "מדרש אסתר" שבסוף פ"א.¹⁰

ב. כ"י אשכנזיים-צרפתיים

- ל — לונדון, הספריה הבריטית 400.¹¹
מ — מינכן 95.¹²
ר — רומי (וטיקאנה) 134 — מאה י"ד אשכנז.
פ — כ"י פפנהיים, פראגמנטארי.
ילקוט שמעוני (ילק"ש).
כדי להדגים את אופיו של נוסח המגיה, נרשום את כל ההגהות שבפרק א' של בבלי מגילה; ציון המקומות הוא על פי הדפים ומספרי השורות של דפוס וילנא, ולא ע"פ דפוס פיזור עצמו.

- 5 במאמר אשתמש בסוגריים מרובעים כדי לציין את הגליונות הנמצאים ממש בספר, ובסימן ++ לציין את ההשלמות שלי. סוגריים עגולים מציינים מחיקות של המציה. כוכב * אחרי סימן כ"י מציינ גליון או תוספת שלא בכתב הסופר.
6 ע"י J. Price, The Yemenite Ms. of Megillah etc., Leipzig, 1920.
7 יש לכ"י ט הרבה צדדים משותפים עם מסורות אשכנזיות.
8 ע"י דק"ס, כרך א', עמ' ל"ז.
9 ע"י דק"ס, כרך ד', מבוא, עמ' 1.
10 היה לפני בעל דק"ס בשם כ"י הברשטאם.
11 מרגליות, כרך ב', דף 53.
12 ע"י דק"ס א', עמ' כ"ז—ל"ה; שטיינשניידר (קטלוג מינכן) מס' 95.

חלק גדול מההגהות הן במקרים שנוסח הדפוס חלוק על כל שאר עדי-הנוסח, או על רובם, ולכן אי אפשר להסיק על פיהם מסקנות הגונעות לטיבו המיוחד של כ"י המגיה. מכל מקום, מתוך הרשימה הזאת אפשר לקבל מושג כלשהו על הייחוד של מסורת הדפוסים כנגד שאר מסורות-הנוסח של בבלי מגילה. תחילה נרשום את המקומות שבהם תיקונים מעין אלה של המגיה דידן הוכנסו כבר לתוך דפוס ויניציה (בומבירגי, רפ"א). כפי שנראה, אע"פ שבמקרים מרובים נעשו השלמות ותיקונים באותו מקום — בדרך כלל, כמובן, כאשר בדפוס פיזרו ישנם שיבושים וליקויים ברורים — ישנם בכל זאת הבדלים גדולים דיים בניסוח ההגהות, כדי להראות שהמגיה שלנו לא העתיק את הגהותיו מתוך דפוס ויניציה ולא מדפוס מאוחר יותר.

רשימה א': הגהות הנמצאות גם בדפוס ויניציה

ג, א (שורה) 1 — "מהוה הו (ולא) [מידע לא הווי] +דעי+הי באמצע תיבה".
נוסח דפוס פיזרו לקוי והושלם בדפוס ויניציה: "ולא הוה ידעי הי באמצ'...".

ג, ב 2 — "גדול+תלמוד+תורה". הגליון קטוע, אבל ברור שכך יש להשלים, וכן בכל העדים ובדפוס ויניציה.

ד, ב 36 — "[כפרים] מוקפין מקדימין". כן בכל העדים; בדפ' ויניציה: "מוקפין וכפרי'".

ד, ב 50 — "בקריאת מגילה (בתקיעת שופר)". וכן ליתא בכל העדים, ובדפוס ויניציה תוקן "ובתקיעת!".

ו, א 5 — "[קלא ד] (כ) כינרי". בדפ"ו: קלא דכינרי". והשו' ערוך השלם, ח"ד, עמ' 262.

ו, א 17/8 — "ארץ ישראל (שטובה בראייתה)". ליתא בבל הנוסחים ובדפ"ו.
ו, א 46/7 — "וישבו שתייהן אל תמאן... וישבה קסרי תמאן...".; הסימנים להיפוך סדר האותיות, וכן ("תאמן") בדפ"ו ושאר עדים.

ו, ב 47 — "[ואמ' רב פפ] +א+סדר פרשיות איכא ביניהו (ואמר רב פפא) דתנא: קמא". כנוסח ההגהה כן בכל העדים ובדפ"ו¹⁸.

ז, א 33 — "[ר' שמעון בן י'] +ותאי אומ' קהלת+ [מקולי ב"ש ומ] +חומרי ב"ה+". משפט זה נמצא בכל הנוסחים והושלם בד"ו (שם רק: "ר' שמעון אומר").

ח, א 42 — "ומה מצורע+שאינו מטמא מ+[שכב ומושב]+טעון ספירת+[שבעה זב] (אם) [ש]מטמא (משכב ומושב) אינו דין...". נוסח דפוס פיזרו קשה וכנראה יש כאן ערבוב של שני נוסחים חלוקים. בקטע זה יש שתי מסורות עיקריות, החלוקות בשאלה האם מצורע מטמא משכב ומושב או לא: (1) "אם מטמא מו"מ לא יתא טעון ספירת ז'"; (2) "ומה מצורע שאינו מטמא מו"מ טעון ספירת ז', זב שמטמא מו"מ אינו דין שיתא טעון ספירת ז' "¹⁴. וכבר בד"ו נעשה ניסיון אחר לתקן: "לא יתא טעון ספירת שבעה".

13 ב"ט ליתא "אמר רב פפא" בכלל.

14 והשו' ספרא תוריע ב', י'; וט', ח'. והאריכו הראשונים בשאלה, עיי' רש"י ותוספות כאן ובפס' סו"ן, ע"ב ויומא ו', ע"ב; רשב"א, ריטב"א, מאירי, טורי אבן, רש"ש כאן; ר"ש ורמב"ם כלים א', ג'; ר"ש נגעים י"ד, ב'; רמב"ם הל' טומאת צרעת י', י"א ובראב"ד ובמשנה-למלך.

ח, ב 25 — "לרבות מצורע מוסגר לשלוח [אי הכי] תגלחת וצפרי מאי טעמ' לא".
 "אי הכי" רק ב-תב והושלם בד"ו¹⁵. וישנן כמה מסורות שונות בלשון
 הקישור בין הרישא והסיפא של הסוגיה. לפי עדים אחדים, מתחילה פסקה
 חדשה על המשנה "אין בין טהר מתוך וכו'", ואין לדברי אביי זיקה מפורשת
 לרישא¹⁶, אבל רוב העדים מנסחים את הסיפא (עם חילופי-לשון גדולים)
 להמשך הרישא.

יב, א 28 — "רב ושמואל חד אמר+הראוי לחצר+[לחצר]". כן בד"ו ושאר עדים.
 יג, א 25 — "ולמה נקראת שמה אסתר [על שם שהיית]+מסתרת את+[דבריה
 וכו'א]+אין אסתר+[מגדת...ר' נתמיה אומ']+[הדסה שמה+...]. כן
 בכל העדים ובד"ו¹⁷.

יג, ב 35 — "רפואה למכה+דאמ' ריש+[לקיש] אין הקדוש ברוך הוא". וכן בכל
 העדים ובד"ו.

טו, א 15 — "איננו שזה לי (כדרב חסדא דאמ' רב חסדא זה בא בפרחובלי וזה
 בא בפרחובטי) מלמד שכל גזויר". ליתא כאן בכל העדים והועבר בד"ו
 למקומו.

טו, ב 51 — "דההוא [גברא] למקטליה".

טז, ב 43 — "הצומות (ומדקתג) [זעקתם]".

ברשימה הבאה נכלול את שאר המקומות במגילה פ"א שבהם ההגהות שלנו מתאימות
 לנוסח שאר כל העדים או לרובם. יש ביניהם כאלה שנכנסו לדפוסים מאוחרים יותר,
 או להגהותיהם של גדולי האחרונים.

רשימה ב': הגהות השוות לשאר העדים, כולם או רובם
 ב, ב 41 — "(הכי קאמר) [אלא הכי ק?] + ? + שושן דעבדא כמאן". יש לשער
 שגרס: "אלא הכי קאמרינן אלא שושן וכו'" כגירסת רוב כה"י. ואולי:
 "הכי קשיא לך", כג"י כ"י ט.

ב, ב 46 — "לחלק בין (שושן לשאר עיירות) [מוקפ' חומ'] +ה מימות יהושע ב"נ+
 [לשאין מוקפ'] +חומ' מימות יהושע ב"נ+. כג"י הדפוס כן ב-תט וקט"ג
 59. TS FI (2). אבל שאר העדים (וכן הוגה ב-ט) : "לחלק בין מוקפת חומה
 מימות אחשורוש לשאין מוקפת חומה מימות אחשורוש". ולדברי רש"י: "הכי
 גרסינן אלא לר' יהושע בן קרחה בשלמא מדינה ומדינה לחלק בין מוקפין
 חומה מימות אחשורוש לשאין מוקפין מימות אחשורוש"¹⁸.

15 והשו' מהרש"א.

16 ט. וכן לפני ריטב"א, ב"ח, מלא"ש וכנראה רש"י. ונראה שאף בדפוס פיזור נשרדה
 גירסה מעין זו, עם נקודת יים אחרי "וצפרי"! במשניות ארצישראליות (קאופמן,
 פרמא, לו), וכן בר"ח, רי"ד, והשו' מאירי, ישנה רק בבא אחת במשנה: "אין בין
 מצורע מוסגר למצורע מוחלט אלא פריעה ופרימה ותגלחת וצפריים".

17 הביטוי "על שם" ליתא בשאר נוסחים. ב-ל : "על שהיתה". בקטע גניזה 95 (1) TS FII
 (כנראה): "על שום".

18 וכנראה הגיה רש"י משום שלריב"ק, בסופו של דבר, אין חילוק בין שושן לשאר
 כרכין. אבל באמת אין קושיא זו מכריעה, שהרי יש לפרש לפי נוסח זה (כמו שמפורש
 לעיל בגמרא) שדרשו ראשית את החילוק בין שושן לשאר עיירות, ומשושן הקישו

ב ב 48 — "קרא (לדרשא) יתירה הוא (דאתא).." כלומר, המגיה גרס "קרא יתירא הוא", כנוסח רוב העדים¹⁹.

ג, א 4 — "שאינ נביא (עתיד) [רשאי] לחדש". "רשאי" ברוב הנוסחים כאן, אבל "עתיד" בשני קטעי גניזה²⁰, וכן לעיל בשלשה קט"ג²¹. גם בדפוס לעיל: "רשאי".

ג, א 10 — "[באותה שעה] (ו)נודעוזה ארץ ישראל". "באותה שעה" איתא בכל העדים²².

ג, א 31 — "הדדימון (בן טברימון)". "בן טברימון" איתא רק במסורות האשכנזיות למר²³, אבל בכל המסורות הספרדיות-מזרחיות, כבמקרא, ליתא. התיבות הוכנסו אנב גררא מלשון התרגום לקמן, והושמטו בדפוסים מאוחרים.

ג, א 43 — "דאיהו לא חוי [מידין]". איתא בכל העדים חוץ מ-ה' וילק"ש.

ד, א 16 — "דחניא [וידבר מש] + ה את מועדי + [ה' וגו']". כן ברוב העדים²⁴.
ד, ב 15 — "לאחיהם שבכרכין [תניא גמי ה] + כי חכמים הקלו + [על הכפרים] + להיות מקדימים + [ליום הכניסה] + מפני שמספקין + [מים ומוון] + לאחיהם שבכרכים". ברייתא זו נמצאת בכל העדים (חוץ מ-ח) וכולם בלשון "וכן תנא דבי ר' ישמעאל" או "דבי שמואל"²⁵.

ה, א 41 — "ואפלו עצרת-ולא מיבעי קאמ' לא מי + [בעי תג דיש לו] + תשלומין כל ז' אל + [א אפי' עצרת] + דחד יומא הוא אפי' הכי + [מאחרין]". המשפט נמצא בכל העדים חוץ מהדפוס, וכנראה מקור ההשמטה היה בדילוג בין הדומות. רוב העדים גורסים "דאית ליה". "דיש" נמצא רק ב-במר וקט"ג.
ה, ב 43 — "חוקיה קרי [מגילה] בטבריה". "מגילתא" ב-תמר. "מגילה" ב-טב*א. ליתא — בל.

ה, ב 44 — "[אי] מוקפת חומה".

ה, ב 51 — "דהני מיגנו [מאויבים] והני לא מיגנו [מאויבים]".

ו, א 22 — "תרף נפשו למות [ונפתלי על מרומי שדה]".

ו, א 22 — "מה טעם [זבולון עם] + תרף נפשו למות + [מש'ו] משום דנפתלי".

ו, ב 6 — "לאוקומי מלכא [ומרובני]". כן הוא ברוב הנוסחים, אבל יש חילופים שונים.

ו, ב 45 — "ר' אליעזר בר יוסי אומר [משו' ר' זכריה] + בן הקצב +".

ו, ב 50 — "(אי) [אע"ג ד] קרו".

ו, ב 51 — "מתנות [לאבידוני]".

לכל המוקפין מימי אחשורוש. ולא ברור מה ראה רש"י להכריע בין הנוסחים. והשו' חידושי מהרי"צ חיות.

19 חוץ מ-תט; כולל ארבע קטעי גניזה.

20 TS NS 329.406, TS FI (2) 63; כ"י ב: "יכול" !

21 שנים הנ"ל ר-99 TS FI (2)

22 כולל קט"ג, אבל ליתא ב-63 TS FI (2)

23 בכ"י ה, אבל לא בהגדות התלמוד המודפס.

24 להוציא שלשה קט"ג: TS FI (2) 63; Bod. 2661,24; JTS ENA 2078(4)

25 "דבי שמואל" בבדל' 2661.24, ס' מעשה הגאונים עמ' 47, והשו' מבוא לנוה"מ עמ' 213, והערות רח"ז דימטרובסקי לחי' הרשב"א שלו, עמ' 11, הע' 125.

- ו, ב 45 — "לענין [ה]ספד ותענית". "הספד" ברוב העדים.³⁶
 ז, א 17 — "כתבוני [לדורות] [בספר]".
 ז, ב 29 — "א"ל] דלמא טרידי".
 ז, ב 32 — "+מאי טעמא ימד משתה+ [ושמחה כתיב]".
 ז, ב 40 — "+לא+ [קשיא] כאן במכשירין".
 ח, ב 42 — "וספר+מקצת זו+ [בו וספר] לימד".
 ט, ב 18 — 19 — "גמ' [הא לענין פר]+ [יום הכיפורים ועשירית]+ [האיפה זה ו]+ זה שוין+."
 ט, ב 20 — 21 — "דתניא (רבי מאיר אומ') מרובה בגדים".
 ט, ב 30 — "בן א(ו)לם". כנראה סימן מחיקה או הגהה על ה"ו, ואכן כל שאר העדים גורסים "אלם", "אילם" או "אילים".
 י, ב 14 — "נביאים [מאמון]". כן ברוב הנוסחים (תוך מ-תנ; מ: "מישיעה!").
 י, ב 42 — "[ומי] חדי". כן בכל העדים והושלם בדפוסים מאוחרים.
 יא, ב 15 — "כה אמר (ה') כורש מלך פרס". "ה'" ליתא בכל העדים ובפסוק, והושמט בדפוסים מאוחרים.
 יב, ב 37 — "שלחן [ולתם הפ]+נים+לפניד".
 יג, א 12 — "+והיהודי+ [ה והלא ביתיה]+שמה+."
 יד, א 15 — "מה שכתוב בתורה [אפי' אות אתה]".
 יד, א 20 — "על נס שבתוצה לארץ [מתקיף לה ר]+ב נחמן בר יצחק+ [והרי יציא]".
 יד, א 21 — "[התם] כדתניא".
 יד, א 31 — "שצופות [ורואות] זו את זו"²⁷.
 יד, א 35 — "ברוח הקדש [והיינו דכתי'] כל אשר תאמר".
 יד, א 42 — "משום ייחוד [ד'א מה תומר]+ זה צלו מעט+ [אף ת"ת שבא]+ ותו הודור היו מעטין+ ". כן בכל הנוסחים.²⁸
 יד, ב 4 — "תרת' משמע (אלא) +דם גדה דם+ [שפיכות דמים]".
 טו, א 15 — "לדריש [קא חשיב מרדכי]+וקא חשיב מלאכי+תיובתא".
 טו, א 18 — "נשים נכריות [מישראל] עזרא".
 טו, ב 11 — "ולרוב משפט [ליושב על ה]+משפט לגבורה+ [משיבי מלחמ]+ שער+ [ולרוח משפט]+ זה הדין את+ [יצרו וליושב]+ על המשפט+ זה הדין". הפסוק מובא בשלמותו בכמה עדים, והקטע "זה הדין וכו'" נמצא בכולם.
 טז, ב 34 — "כוקיפה (כמורדיא דלברות)"²⁹. התיבות ליתא בכל העדים.
 טז, ב 37 — "למפלתן [של רשעים]".
 טז, ב 43 — "אמר רבי יוחנן [הכי קאמ'] דברי הצומות". כן בכל העדים.³⁰
 ברשימות הקודמות, כאמור, בדקנו תופעות שאינן מלמדות אותנו הרבה אודות
- 26 "ספד" ב-ב, וכנראה נכון. ור' תוספתא כפשוטה מועד עמ' 1112, 1132 וכו'.
 27 "דראות" ליתא ב-ב והוסף בגליון.
 28 ב-ל וקט"ג: "צדיקים" במקום "ת"ח"; כ"י א: "ישראל".
 29 והשד' הגהות ר' ישעיה פיק ובמהרש"א. ור' פי' הר"ש שבשאלות מהר' מירסקי שמת
 עמ' רטו.
 40 ועי' ב"ח.

ההגהות עצמן, כי אם על המשותף בינן לשאר עדי-הנוסח של בבלי מגילה, והמיוחד שבמסורת הדפוס של המסכת, וכן משהו על היחס שבין דפוסי שונאינו לבין דפוס ויניציה. ואולם מעניין להעיר שיש בכל זאת קווים מיוחדים לגירסות המגלה, דהיינו שיש להן קירבה מיוחדת למשפחה מסוימת בין מסורות-הנוסח השונות של מסכת מגילה, ובעיקר לשני כת"י שברגיל דומים אחד לחברו: כ"י מ (מינכן) וכ"י ר (וטיקאנה)³¹. שניהם שייכים למסורת אשכנז-צרפת. ונביא פה את העדויות השייכות לענייננו:

רשימה ג: הגהות הדומות לנוסח כ"י מינכן
ג, א 1 — "מהוה הו (ולא) [מידע לא הו י] + דעי + הי באמצע תיבה". יש חילופים מרובים בניסוח המשפט בכ"י שונים, ע"פ רוב: "מידע הוא דלא ידעי". רק בכ"י מ נמצא כלשון ההגהה שלנו: "מידע לא הו ידעי".
ד, ב 39 — "(ו)לא [כ]זמנו של זה". "לא זמנו" איתא ברוב העדים. רק בכ"י מ: "לא כזמנו".

ה, א 26 — "(מאי טעמ) [מנהגי מילי] אמ' ר' אבא אמ' שמואל". "מנא הני מילי" — אלמ³².

ה, א 32 — "ולא מקדימין [זמן עצי הכ] + הנים (?) + [דנדבה היא ול] + (?) + ". תוספת בלשון זו לא מצאתי, וכנראה יש כאן מעין לשון רש"י: "וכן עצי הכהני" שקבוע להן זמן קבוע בנדרים". והש"י הניסוח המיוחד של כ"י מינכן: "...אלא זמן עצי הכהנים מאי טעמ' משום דזמן קבוע הוא". והשלמה כלשהי מתבקשת מעצם שתיקת התלמוד בשאלה זו.

ה, א 41 — "[דיש לו...]" עי' רשימה ב' לעיל.
ה, ב 18 — "חזקיה קרי [מגילה] בטברי". "מגילה" — אלמ. "מגילתא" — תר קט"ג. ליתא — טב.

ו, א 5 — "[כקלא ד] (כ) כינרי". "כקולא דכינרי" — ב*ארמ. בכל השאר: "ככינרא".

ו, א 40 — "זה בי' (במיא) [ביריה]"³³. "ברייא" רק ב-עמ.

ו, ב 18 — "שרו (א) [ד]ה בשונאיו". "שרודה" רק ב-פמ.

ו, ב 25 — "[אלא] אל תתחר". "אלא" ליתא ברוב העדים; איתא ב-תטאמ והוסף בגליון ל.

ט, ב 28 — "אתאן לר' מאיר דתני [כהן ש]אירע בו פסול". כך רק ב-למ וקט"ג³⁴.
ט, ב 28 — "[ועבר] ומנו". כן ב-אלמ וקט"ג הנ"ל.

31. אני כולל כאן דמיונות לגליונות של ר (=ר*) אע"פ שברור לי שלא כל הגליונות שייכים לאותה מסורת-נוסח של גוף כה"י. כ"י ר הועתק ברשלנות רבה ולכן היה צורך להשלים חלקים גדולים מאד ממנו בגליונות. אף לא הערתי על הרגלי כתיב שבהגהות שהם אופייניים לכ"י אשכנזיים דווקא, ובעיקר: כתיב מלא (בכ"י ספרדיים רווח כתיב חסר) והנטיה להרכיב מילות בתוך מילה אחת ("מנהגי" כנגד "מנא הני" בכ"י ספרדיים וכו').

32. וכן בקט"ג. "מ"ט" — תטבר וקט"ג.

33. ההגהה אינה בכתיבה הרגילה של המגלה.

34. TS FII (2)73.

י, ב 1 — "השתא [הא] אמר לא צריכא". "והא" איתא ב-טלמ, וכן ברש"י ובב"ח והוסף בדפוסים מאוחרים.

יד, א 51 — "(והיה) [והנה] היא רוכבת"³⁵. "והנה" רק ב-מ. ובפסוק: "והיה"! טו, א 21 — "שערה [אלו ת"ח] שמשכימין". התוספת ב-אלמ, וכן ב-הי, ו-ע וקט"ג.

רשימה ד': הגהות הדומות לנוסח כ"י וטיקאנה (וגליונותיו) ג, א 53 — "[מאי] אמר ל'". כן, פחות או יותר, ב-רל. (ב-מ: "מאי עתה באתי הכי קא"ל". בכל השאר ליתא "מאי".

ד, א 32 — "[מ"ט] אמר רבי חנינא". "מ"ט" איתא רק ב-ר.

ד, ב 44 — "אף כאן+עירר+[ות ב"ד] זמנו של זה". כן רק ב-אתב*ר*.

ה, א 41 — "[דיש לו]". ע"י רשימה ב' לעיל.

ה, ב 51 — "והא נמי מיגניא [מאויב"]". רק ב-ר.

ו, א 5 — "[כקלא ד] (כ)כינרי". כן ב-ב*ארמ. בכל השאר: "ככינרא".

ז, א 28 — "אמר שמואל+(?) +אסתר אינה מטמאה". כנראה היה כתוב "מגילת" בגליון הקטוע, כגירסת טלר*.

ז, ב 21 — "למחר)+(?) +[א מיניה] בעא רחמי". תוספת מעין זו נמצאת ברוב הנוסחים, אך רק במעט מהם מסתיימת ב"[חמר]א מיניה" כניסוח של ההגהה: ב-ר*: "למחר כי פקת חמריה מיניה" ע"ה: "למחר כי פרח/פכת מיניה חמרא".

ט, ב 45 — "פסחים ותו לא+והא קתני כל+[שאינו נידר ונידב]+אין קרב בב+ [מה אימ'] אימא כעין פסחים". תוספת זו נמצאת רק ב-ר.

יב, א 38 — "ומאירה להם [כצהרים]". כן הוא ב-טלר* והושלם בדפוסים מאוחרים.

יד, א 25 — "(מתקיף) [אמ'] לה רבא". "אמ'" רק ב-טרו וילקוט.

יד, א 33 — "ועמדו עליו [ויאמרו מש]+ה ותורתו אמת+[והם בדאי]+ן+ן". כן רק ב-הי ו-ר*.

טו, א 51 — "[פעם אחת נתן להם המלך ממון ושיגרים ראשי גייסות לכבוש את המדינה בטלו ממון שלו...]" תוספת מעין זאת נמצאת בכמה עדים, הן כלשון פירוש, הן בגוף הטקסט³⁶, אבל הניסוח כאן דומה רק ל-ר (ורק במידה פחותה ל-ל).

כדי להשלים את הצעת הדברים, נביא רשימה הכוללת את ההגהות שאינן נכנסות לתוך ההגדרות דלעיל, המבליטות תופעות שונות ויחס לכת"י חז"ל מ-ר.

רשימה ה': שונות

ב, ב 38—39 — "מה להלן (מוקפות חומה) מימות יהושע בן נון אף כאן (מוקפות חומה) מימות יהושע בן נון". התיבות הוקפו בריבוע, כנראה כדי לציין מחיקה, והוא על פי רש"י: "מה להלן מימיו יהושע, ולא גרסי' מה להלן מוקפין חומה מימות יהושע, דהא פרוזים לאו מוקפין חומה נינהו". אבל

35 אולי לא בכתב המגיה הרגיל.

36 ע"י טהרל ילקוט וקט"ג TS FII (2)73 והשו' גינצבורג, "Legends" אסתר הע' 105 (כרך ו', עמ' 464).

ברוב העדים: "מוקפין דיד הו" כלומר, המוקפין המקבילות לפרזים, ואם כן אין מקום לקושיית רש"י. מכל מקום, אין כ"י שגורס כהגהת רש"י³⁷.
ג, א 4 — "סוף סוף [אכת' כתי'] אלה המצות". בשאר עדים, או "וה(א)כת'י", או (ו)א(י)כת'י, אבל אין מי שגורס את שניהם³⁸.
ג, א 43 — "מאי תקנתיה + (?) + [לגביהו]". כנראה יש להשלים ע"פ תוספת הנמצא רק בכ"י תט³⁹: "אי איכא אינשי לחיל לגביהו ואי מרחק ליקרי ק"ש".
ד, א 26 — "דר' (חייא בר אבא) [ידושע בן לוי]". "חייא בר אבא" — ת וקט"ג (בוד' 2661.24), JTS ENA 2078.4, ובמסורות האשכנזיות למרפ. ואילו ב-טבא ובקטעי גניזה אחרים (TS FI (2)/63, TS FII (2)/27): "יהושע בן לוי".

ה, ב 36 — "בהן איסור הוה + (?) + [רב נהוג]". כנראה יש להשלים "באתריה דרב נהוג". תוספת זו אינה בשום נוסח אחר.

ז, ב 21 — "למחר)". איתא ברוב הנוסחים, חוץ מ-תט המזרחיים.
ח, ב 11 — "ליכתוב קרא (מזובו ולישתוק) וכי יטהר הוב [זובו] מזובו למה ליי". ברוב העדים: "ליכתוב קרא וכי יטהר הוב (ונשתוק) מזובו למה ליי. ומעין גירסת המגיה שלנו ב-ט: "וכי יטהר הוב את זובו — מזובו למה ליי". ב-ל: "וכי יטהר הוב זובו מאי הוב מזובו". בילקוט (תורה תקנ"ט): "וכי יטהר הוב זובו מאי מזובו"⁴⁰.

טו, ב 19 — "משיבי מלחמה [אלו ת"ת] שנושאין". התוספת נמצאת כאן רק ב-ל.
טז, ב 2 — "אמר רב [לעולם אל י] + שנה אדם את + [בנו בין הבנ] + ים +". כן במספר עדים: טנה ולמר וילק"ש.

בבואנו לסכם את תרומות הגליונות האלמוניים⁴¹ האלה לחקר התלמוד בכלל, מתברר כי אין תשיבותם העיקרית טמונה בחילופים עצמם; מעט מאוד מהן מחזיקות גירסות חדשות שאינן נמצאות בתוך העדים הידועים לנו. אין זה אומר שאין בהן תשיבות כלשהי בתחום זה: בעיקר מסייעות הן לנו להגדיר את המרכיבים האופייניים למסורות אשכנזיות-צרפתיות של בבלי מגילה, מסורות הנמצאות לפנינו בכ"י הנבדלים בהרבה אחד מחבירו, רובם כ"י "מעורבים" (אף על פי שברור לי שיש גרעין ממשי של דמיון משפחתי ביניהם). תרומתו של המגיה שלנו לליבון בעיה זו צנועה אבל מחדשת, גם מעבר להודמנות שהוא מספק לנו להעמיד ולנסות את השאלות המתודולוגיות הבסיסיות בחיפושים אחר השתלשלות נוסח הבבלי לגילגוליו ההיסטוריים והגיאוגרפיים. העמדת שאלות מסוג זה היא הכרחית אם מבקשים אנו להעמיק את מחקר הנוסח התלמודי מעבר לאיסוף המכאני של חילופי-גירסא.

37 חוץ מבעל הגליון של כ"י ב, המביא נוסח שני בשם "גר"ש".

38 ב-ב: "אכת'י סוף סוף [הא כתי'] אלה".

39 וכן בכ"י "מיימון" (המכון לתלמוד הא"י השלם, ואני מודה כאן על הרשות לראות את כה"י) במקבילה בסנה' צ"ד, ע"א.

40 כעין מסורת הדפוס, שלפיה הייתור הוא בתיבת "הוב", נמצאת כאן בקט"ג (32—27) B.M.K.5558.

41 עלה על דעתי שמא המחבר אינו אלא בעל האוסף, ר"ד אופנהיים עצמו. אבל ספרן האוסף מר ר. מאי הואיל להראות לי כמה דוגמאות בכתב-ידו של חכם זה, וברור שאין הוא הכותב.

העיון בהגהות משמש גם כאבן-בוחן להערכת נוסח הדפוס. דפוס פיזור לקוי בהרבה בהשוואה עם שאר הנוסחים של בבלי מגילה; בולטת רשלנותו בהעתקת שמות חכמים ושלשלאות מוסרים במקומות רבים, ובעיקר בסוגיות האגדיות הארוכות, אין בו אלא פאראפראזה בלבד של נוסח התלמוד. על פי רוב, לא השלים המגיה שלנו אלא במקרים שהרגיש בחסרון הנוגע לתוכן הסוגיה ולהבנתה. העובדה שחלק מהמקומות האלה תוקנו (לא תמיד בהצלחה) בדפוס ויניציה, מלמדת אותנו שעדיין עמדו לפני המדפיסים כת"י, אבל אין בכך מספיק כדי להניח את דעתנו לגבי מהימנותה של מסורת הדפוסים.

42 מאמר זה מהווה חלק ממחקר כללי על תולדות הנוסח של בבלי מגילה, מחקר שהודרך על ידי מורי האהוב פרופ' א"ש רוזנטל ו"ל. העיון בדפוס פיזור התאפשר ע"י שהותי באוקספורד במשך שנת תשל"ח בתור אורח של ה" Oxford Centre for Post-Graduate Hebrew Studies ואני מודה למנהל המכון, ד"ר דוד פטרסון, על עזרתו, וכן ל" Canada Council for Humanities and Social Studies על תמיכתם הכספית במחקרי באותה שנה. לשם השוואות הנוסחים השתמשתי ברשימות כה"י של "מפעל המשנה" שע"י הספריה הלאומית בירושלים, ותודתי נתונה להם ולעובדי המכון לתצלומי כ"י עבריים.